

Verbeelding

*Een essay door
HHoextra*

Copyright

Auteur: HJWM Hoekstra

Titel essay: *Verbeelding*

© November 2022, HJWM Hoekstra

Uitgegeven in eigen beheer via <http://hhoextra.nl/Essays>
(hjwmhoekstra@ziggo.nl)

Alle rechten voorbehouden.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Omslag: AHM Meulenbeek/HJWM Hoekstra

Verbeelding

Bij een bezoek aan het toilet in de gang van mijn huis zou men verrast kunnen worden door een groot aantal ingelijste stellingen en spreuken opgehangen op de wanden door de huisgenote. Op zijn minst een tweetal daarvan waren motiverend en ook relevant voor onderstaande beschouwing en luiden-althans qua strekking- als volgt:

Elk oordeel over of emotie bij een bepaald onderwerp is niet zozeer gebaseerd op het onderwerp zelf maar op de voorstelling die de beoordelaar heeft van dat onderwerp (Immanuel Kant, Kritik der Urteilkraft).

En:

Twee zaken zijn oneindig: de menselijke domheid en de afmetingen van het heelal. Alleen van dat laatste ben ik nog niet zeker (Albert Einstein).

Voor bovenstaande spreuken (van IK en AE) en ook voor die hieronder dienden teksten afkomstig van daarbij genoemde personen als inspiratiebron: het betreft meestal geen woordelijke citaties.

De spreuk horend bij Kant wekte bij mij aanvankelijk verwondering op en ook enige weerstand omdat deze de onbeholpenheid van de beoordelaar lijkt te benadrukken die kennelijk niet in staat is tot een meer directe beoordeling. Maar – bij nader inzien – moet het wel zo zijn dat elk oordeel gevormd in een menselijk brein gebaseerd is op hoedanigheden gerelateerd aan het onderwerp – in wat voor vorm dan ook – aanwezig in dat brein. Bedoelde hoedanigheden, die we hier aanduiden met beelden of voorstellingen gerelateerd aan het onderwerp, kunnen zijn aangeboren en verder alleen maar bestaan uit (al dan niet bewust) via de zintuigen opgedane indrukken gerelateerd aan het onderwerp in samenspel met wat ons brein daarmee doet. Beeldvorming op grond van waarnemingen zal beïnvloed kunnen worden door al eerder gevormde beelden maar ook door emoties of stemmingen of gedachten die op enig moment bij de betreffende persoon de overhand zouden kunnen hebben. Bij de beeldvorming kunnen vanzelfsprekend eventuele leemtes in het gevormde beeld of uitbreidingen daarvan worden bedacht via verbeelding (in de zin van fantasie). Met verbeelding in relatie tot een bepaald item duiden we in dit stuk dan ook zowel beeldvorming aan op grond van een (al dan niet redelijke) interpretatie van zintuiglijke waarnemingen – van wat voor aard dan ook – als eventuele de daarbij gefantaseerde of anderszins verkregen invulling van eventuele leemtes in kennis die relevant geacht wordt bij die beeldvorming. Deze tweeledige betekenis van het woord verbeelding, zijnde zowel beeldvorming als fantasie, is iets eigens van onze taal maar geeft ook aan dat verbeelding (in de zin van fantasie) een rol kan spelen bij verbeelding (in de zin van beeldvorming). Verbeelding heeft ongetwijfeld een enorme rol gespeeld bij alles wat men tot stand heeft gebracht op gebieden als kunst, wetenschap en techniek, maar ook bij kwalijke zaken en handelingen waar imaginaire voorstellingen of drogbeelden een rol hebben gespeeld. Dit essay richt zich voornamelijk, maar niet uitsluitend, op een nadere beschouwing van laatstgenoemde categorie.

De kwaliteit van beeldvorming omvat een breed scala aan mogelijkheden die kunnen variëren van volledig of gedeeltelijk misleidend, relatief vaag of onvolledig tot zeer goed doordacht en één op één corresponderend met de realiteit van het onderwerp; dat laatste als resultaat van een zorgvuldige studie voor bijvoorbeeld een bepaald beroep. Vanzelfsprekend is een hoge mate van correctheid van een gevormd beeld lang niet bij alle onderwerpen mogelijk. Maar alle onderwerpen die onze aandacht hebben kunnen alleen maar beoordeeld en eventueel begrepen worden via in ons

brein opgeslagen beelden. Echter, hoe goed we onze kennis ook aanscherpen in alle gevallen zal ons handelen gebaseerd zijn op bestaande voorstellingen of beelden in ons brein, en wel die beelden die ons op gegeven moment het helderst voor de geest staan. Dat laatste geeft vanzelfsprekend een van de zwakke punten aan in het besluitvormingsproces: Relevante aspecten kunnen soms zomaar over het hoofd worden gezien.

Eén van de grote voordelen van beeldvorming bij allerlei zaken die voor ons van belang zijn is dat men met zo'n eenmaal gevormd beeld of voorstelling relatief gemakkelijk en – indien nodig – snel een oordeel kan vormen over bijvoorbeeld de schoonheid van een kunstwerk, de geardheid van een bepaald persoon of het weer van morgen. Zo kan men direct de reageren als er plotseling een hongerige leeuw zou opduiken of als een genuanceerde mening over een bepaald, ingewikkeld onderwerp vereist is.

Een ander groot voordeel van beeldvorming is dat men via fantasie nieuwe horizonten kan openen in wetenschap en kunst. Opvallend hierbij is dat nieuwe vindingen vaak plaats vinden in samenlevingen zonder knellende doctrines opgelegd door al te machtige religieuze of politieke elites.

Zonder beeldvorming zou ons dagelijks functioneren op het huidige niveau onmogelijk zijn. Het bovengenoemde voordeel van de snelle en makkelijke inzetbaarheid van een bepaalde voorstelling van zaken houdt tevens een zwakte in: bij veelvuldig gebruik kan het achterliggende inzicht verwateren, leidend tot kritiekloos gebruik van zulke voorstellingen waar heroverwegingen op zijn plaats zouden zijn als zich nieuwe, relevante feiten voordoen. Verderop in dit stuk zullen we andere machinaties die tot kritiekloos gebruik van beelden kunnen leiden in meer detail bespreken.

Bovenstaande voorstelling van zaken – in feite ook een resultaat van beeldvorming – lijkt algemeen aanvaard, zoals onder meer blijkt uit onze taal die doordrenkt is met termen als beeld, beeldvorming en voorstelling, betrekking hebbende op gevallen waarin een – al dan niet expliciet – oordeel vereist is. Misschien is dit stuk dan ook, vanwege trivialiteit, volledig overbodig voor de meeste lezers, maar mij leek het aardig en mogelijk ook zinvol om de immens grote rol die beeldvorming speelt bij ons (menselijk) handelen eens tegen het licht te houden evenals de rampzalige gevolgen van het kritiekloos gebruik van onze verbeeldingen, zoals die in het verleden veelvuldig voorkwamen en ook voor de toekomst verre van imaginair zijn. Als wordt meegenomen hoeveel zaken in de afgelopen millennia als gevolg van beeldvorming op een rampzalige manier zijn verlopen – als men alleen al het resultaat van bepaald handelen vergelijkt met wat men nastreefde – dan zou je kunnen zeggen dat men processen als beeldvorming en gebruik daarvan niet zo erg goed doorziet en daar zeker niet heel erg slim mee omgaat.

Voor de volledigheid merken we op dat beeldvorming evenzogoed bij dieren voorkomt als bij mensen – waartoe dit stuk zich beperkt – en ook bij zelflerende AI systemen. Als voorbeeld wordt hier een veulen genoemd, dat al lerend via de moeder uitvindt dat de stal veiligheid en voedsel biedt maar dat ook door pure – en bijvoorbeeld gefantaseerde – angst niet te bewegen is een brug over te steken. In beide gevallen heeft het veulen zich bepaalde voorstellingen gemaakt van stal en brug.

Al in een betrekkelijk vroeg stadium in de evolutie zullen onze voorouders geprobeerd hebben hun leefomgeving en hun plaats daarin te begrijpen via verbeelding, onder meer om evolutionair succesvol te zijn als soort en ook als individu in competitie met anderen. Op enig moment in de ontwikkeling van de soort is men gaan nadenken over verklaringen voor allerlei

natuurverschijnselen en ook over het ontstaan van de wereld. Gelet op wat uiteindelijk beklifde lijkt het erop dat men hierbij liever verklaringen verzon – voor verschijnselen als onweer – dan dat men bepaalde, onbegrepen zaken open liet. In eerste instantie zal magie een dominante rol gespeeld hebben bij het duiden van de dingen om ons heen, zoals ook nu nog bij primitieve volkeren. In latere tijden is die rol geleidelijk aan overgenomen door religie, zoals aannemelijk gemaakt door J.G. Frazer (in *'De Gouden Tak'*). Bij het ontstaan van zowel magie als religie zal het verbeeldingsproces voor een groot gedeelte gevoed zijn door associaties op grond van het beeld dat men had van de hem omringende wereld. Guy de Maupassant schreef hierover:

Een geniaal scepticus heeft eens gezegd: 'God schiep de mens naar zijn beeld en gelijkenis, maar de mens heeft hem met gelijke munt betaald (GdM in 'De legende van de Mont Saint Michel')'.

In het licht van bovenstaande kan opgemerkt worden dat het niet al te verwonderlijk is dat het ééngodendom (vooral) opkwam bij herdersvolkeren. De gang van zaken rond een kudde schapen geleid door één herder met hulp van zijn honden, die als engelen de schapen bewaakten, werd mogelijk verbeeld tot een universeel principe.

Later in de ontwikkeling van de mensheid is de wetenschap een grotere rol gaan spelen bij het duiden van dingen. Maar tot op de dag van vandaag spelen alle drie: magie, religie en wetenschap een rol bij het verbeelden van alles wat we zoal waarnemen en willen begrijpen en er is vaak sprake van een langdurig spanningsveld waarbij aanhangers van deze drie tegenover elkaar staan evenals adepten van verschillende richtingen daarbinnen. Politieke stromingen zijn vaak gestoeld op een combinatie van beeldvorming uit magie, religie en wetenschap met daarnaast nog een veelheid aan invloeden zoals automatismen die hun oorsprong hebben in de opvoeding, aansprekend gedrag van politici en uitdragers van een bepaald idealisme in het algemeen. Alle bovengenoemde zaken en nog vele anderen – zoals al dan niet bewuste indrukken en sentimenten – spelen een rol bij onze verbeelding van de wereld en zijn vaak een leidraad bij ons gedrag.

Bijna vanzelfsprekend is dat men vaak hecht van het beïnvloeden van de beeldvorming *over zichzelf* bij anderen en daar een grote variëteit aan middelen voor inzet. Bijna iedereen besteedt aandacht aan hoe hij overkomt bij anderen in zijn omgeving via uiterlijk – als haardracht en kleding – en gedrag. Zo zal de jager in vroegere tijden vaak graag zijn dapperheid en slimheid getoond hebben om bijvoorbeeld zijn geschiktheid als leider of partner te tonen. Later zijn de gelegenheden om zich te profileren vaak van een andere aard maar de principes zijn niet wezenlijk veranderd. In afgelopen eeuw zijn er allerlei communicatiemiddelen bijgekomen die in toenemende mate en met grote gretigheid worden ingezet door personen voor beeldvorming over zichzelf bij anderen – van persoonlijke bekenden tot grote groepen – via (snelle) massacommunicatiemiddelen als TV en elektronische 'sociale media'. Een logisch gedrag als je meeneemt dat dit –bij een juiste dosering– een sleutel tot succes zou kunnen zijn bij zowel persoonlijke relaties, bij handel als voor de loopbaan.

Naast zelfprofilering speelt de beïnvloeding (ten positieve of ten negatieve) van het imago van onder meer religieuze, politieke en etnische groepen of klassen (*an sich* ook het resultaat van beeldvorming) al sinds de oudheid en ongetwijfeld ook daarvoor een belangrijke rol in allerlei samenlevingen. Alle excessen in het verleden –zoals massamoord, euthanasie, slavernij, uitbuiting en deïficatie van religieuze of politieke kopstukken– worden voorafgegaan door vaak grondig georkestreerde imago campagnes. Zulke campagnes komen en kwamen veelal –maar zeker niet

uitsluitend- voor bij samenlevingen geleid door een overheid met een monopolie op beeldvorming bij de bevolking. De resultaten van zulke van gestimuleerde beeldvorming waarbij groepen mensen worden gemarginaliseerd of neergehaald zijn vaak zeer schrijnend en gerelateerd aan financieel of politiek gewin. Voorbeelden van zulke groepen zijn ‘heidenen’, slaven, verdachten van hekserij en etnische groepen. De implicaties van dit type beeldvorming en de invulling daarvan zijn vaak enorm, langdurig en ontwrichtend geweest en werken in sommige gevallen nog lang door. Alleen al in de 20^e eeuw zijn er miljoenen doden gevallen en – daarmee samenhangend – was er een veelvoud daarvan aan slachtoffers met diep leed, als gevolg van het achternalopen van despotische leiders met twijfelachtige denkbeelden.

Beeldvorming speelt ook een zeer grote rol en op vele manieren bij het aan de man brengen van allerlei zaken als ideeën, producten (via reclame), landen of activiteiten. Voorbeelden van twee laatstgenoemde zaken zijn emigratie bevorderende naamgeving van gebieden (zoals Groenland en de vele El Dorado’s) en het ronselen van soldaten voor ‘den frischen, fröhlichen Krieg’ (WO I), die dan vervolgens vaak lachend de loopgraven gingen.

Ook in de oudheid vonden zulke beelvormingsprocessen al plaats waarbij grotere massa’s mensen een religie of de voorstelling van een bepaalde persoon kregen gepresenteerd – zoals Alexander de Grote, Jezus van Nazareth, Maria Magdalena etc. – maar e.e.a. verliep vanzelfsprekend minder snel en met een veel lagere intensiteit dan tegenwoordig.

Een terechte vraag bij bovengenoemde excessen tgv beeldvorming is dan ook hoe het mogelijk is dat mensen aanklappen bij stromingen of personen die veel onheil brengen, vaak zelfs ook voor de volgelingen daarvan. Deze vraag zou men ook kunnen stellen bij het kritiekloos volgen van minder nadelige impact hebbende beelden, gedeeltelijk gestimuleerd door bijvoorbeeld reclames en goedwillende religieuze leiders en politici. De verzuchting van Albert Einstein over de menselijke domheid – op de eerste bladzij van dit stuk – is dan ook goed te begrijpen. Echt desastreus kan het worden als domheid – in de vorm van het kritiekloos volgen van denkbeelden – wordt gekoppeld aan intelligentie en technologie. In de woorden van Matthijs van Boxsel (De draagbare encyclopedie van de domheid):

Domheid gecombineerd met intelligentie kan een explosieve cocktail vormen (MvB).

De domheid zit hem in het onnadenkend handelen en kritiekloos volgen van eenmaal ingedaalde denkbeelden als leidraad, die tot ongewenste resultaten kunnen leiden. Genoemde intelligentie doelt op slim gedrag, bijv. om anderen van (waan)ideeën te overtuigen, intelligent ontworpen technologieën en geoliede sociale structuren of besturingssystemen. Die kritiekloosheid is wel enigszins begrijpelijk: er kan gewenning optreden omdat veel van die denkbeelden zich vaak al op een of andere manier bewezen hebben – bij de gebruiker – en adequaat lijken voor directe toepassing, evenals verkeersregels, rekenregels en gewoontes in de sociale omgang. Om dit soort zaken telkens bij gebruik weer tegen het licht te houden zou nodeloos vermoeiend en tijdrovend zijn. Maar het heroverwegen van onze voorstellingen van zaken kan bijna vanzelfsprekend niet bij al ons handelen of al onze te maken keuzes achterwege worden gelaten. Ook, om de gevolgen van tunnelvisie te voorkomen, kan een frisse inbreng van anderen of er nog eens een nachtje over slapen onze kijk op een bepaalde onderwerp verdiepen of veranderen.

Behalve hierboven genoemde gewenning of machinaties om kritiekloos vast te houden aan eenmaal ingedaalde beelden en die te gebruiken bij de besluitvorming zou men verder nog kunnen inbrengen:

- Een verandering van gezichtspunt zou door anderen als wankelmoedig of zelfs als verraad aan ‘de goede zaak’ kunnen worden opgevat leidend tot gezichtsverlies;
- Groepswerking, waarbij men intuïtief of anderszins meent dat een grote groep gelijk denkenden of gelijk handelenden wel gelijk móet hebben;
- Een beloning bij het gevolg geven aan bepaalde denkbeelden kan initiatieven om een of ander nog eens (rustig) te overdenken smoren;
- Bevestigingen van een bepaald beeld door machthebbers via schier eindeloze herhalingen van leuzen, rituelen, (fakkel)optochten, processies, reclames en andere manifestaties. Zie hier de strategie van grote godsdiensten en politieke stromingen (als nazisme en communisme). Vooral op jeugdige leeftijd op deze wijze geïmplanteerde gezichtspunten lijken in grote mate te bekliven.

Bovenstaand rijtje is verre van volledig; het laat wel zien dat er nogal wat omstandigheden of overwegingen (veelal ook beïnvloed door beeldvorming) kunnen zijn, die ons tot kritiekloze volgelingen maken van eenmaal – door onszelf, eventueel via anderen – gevormde beelden in ons brein.

Het verspreiden van beelden geschiedde tot nog slecht een paar eeuwen geleden veelal door rondtrekkende minstrelen, verhalenvertellers, handelaren, emigranten en predikers en ook via geschriften van religieuze leiders. Door de recente groei van communicatiemogelijkheden is er, vooral via sociale media, sprake van een explosie van gestimuleerde beeldvorming door o.a. overheden en firma’s op velerlei gebieden. We vinden het inmiddels heel gewoon dat via reclame en promotiefilmpjes, of geschriften ideeën in ons brein geplant worden die uiteindelijk ons handelen gaan beïnvloeden. Hierbij is vooral de massaliteit, zowel wat betreft de gestimuleerde beeldvorming als de ontvangers daarvan, een aspect dat de afgelopen eeuw enorm is toegenomen: een groot gedeelte van de beroepsbevolking werkt in de reclame-industrie. Mede door massale propaganda-activiteiten konden bijvoorbeeld WOI en WOII (met een propagandaminister) ontstaan. Een leger van politici, lobbyisten, reclamemensen en zgn. beïnvloeders is dagelijks in de weer om ideeën en emoties in onze breinen te planten om ons handelen op een voor hen gunstige manier te beïnvloeden. Op die manier worden we gestuurd en worden we gevangen van een gedeeltelijk door anderen geïmplanteed wereldbeeld. Het bizarre feit doet zich voor dat de inhoud van onze breinen handelswaar is in een miljardenindustrie met activiteiten die zelden een vitale bijdrage leveren aan goederenproductie of geluk.

De afgelopen decennia is ook nog eens de snelheid toegenomen waarmee een willekeurig persoon meningen of visies van allerlei aard zonder enig oponthoud en voor – in principe – iedereen toegankelijk naar buiten brengen. Het is niet uit te sluiten dat dit in samenspel met bepaalde gebeurtenissen of omstandigheden tot explosieve situaties zou kunnen leiden. Situaties waarbij de gevolgen van de waan- en drogbeelden, zoals geventileerd i.v.m. de coronapandemie en de bestorming van het Capitool, kinderspel zullen zijn. Het verschil tussen de huidige situatie met die vroeger is dat iemand met extreme visies – bijv. visies gebaseerd op drogbeelden of halve waarheden – deze gemakkelijk kan delen met een groot aantal gelijkgestemden via internetverbindingen. Hij is daarvoor niet langer aangewezen op een beperkt aantal mensen uit zijn directe omgeving, maar kan slachtoffers vinden onder een talrijk publiek, in principe over de gehele planeet. In uitzonderlijke gevallen dreigt er gevaar dat er geen regio’s overblijven met overheersend gematigder gezichtspunten van waar een stabiliserende werking uit zou kunnen gaan.

De zo ontstane situatie roept een beeld op van een groot aantal kleine hoopjes explosief materiaal die elk op zich ongevaarlijk zijn maar waarvoor het internet als een lont zou kunnen werken door al die hoopjes te verbinden tot één geheel met een meer dan kritische massa. Het internet zou dan, in tijden van grote beroering in de maatschappij, kunnen functioneren als een erg korte lont.

Een en ander zal mogelijk voorkomen kunnen worden door bijvoorbeeld leerlingen redeneringstechnieken voor te leggen voor het toetsen van berichten via stappen als: Andere bronnen raadplegen, de betrouwbaarheid in het verleden van nieuwsbronnen controleren, discussie met betrouwbare mensen uit de eigen (fysieke) omgeving en mogelijke motieven voor misleidende berichtgeving bedenken.

Het beeld moge zijn ontstaan van mogelijk gevaarlijk ontwikkelingen in het verlengde van de huidige situatie door een toenemende invloed van beroepsbeïnvloeders die via gestimuleerde beeldvorming moeilijk omkeerbare processen zouden kunnen starten zoals de vestiging van nieuwe dictaturen. Dit was ook één van de bedoelingen van dit stuk.

Bovenstaand uiteenzetting heeft enig verband met het gedachtenexperiment van Plato (De Staat, Plato) waarin verondersteld wordt dat een aantal personen al gedurende hun gehele leven zijn vastgeketend in een grot en indrukken van de buitenwereld uitsluitend verkrijgen op een vertekende en indirecte manier. Ze zien alleen maar vervormde schaduwbeelden van voorbijgangers geprojecteerd op een muur en horen niets anders dan echo's van geluiden van buiten de grot. Op die manier zullen ze – ieder voor zichzelf – een beeld vormen van de buitenwereld dat binnen die groep mogelijk enige consensus zal hebben verkregen, via overleg, maar er kunnen ook grote verschillen optreden door de aard van de indrukken. Maar geen van de zo gevormde wereldbeelden zal ook maar in de buurt komen van die van iemand die de wereld wel vrijelijk heeft kunnen waarnemen, zoals Plato uitlegt. Als één van die lieden (hieronder aangeduid als A) een uitstapje naar de wereld buiten de grot zou maken dan zouden de rapen helemaal gaar kunnen zijn als hij terugkomt en zijn nieuw verkregen wereldbeeld uitlegt. A zal zich in het algemeen een beter beeld hebben kunnen vormen van de wereld buiten de grot. Dit neemt echter niet weg dat allen – achterblijvers en A – de wereld alleen maar kunnen begrijpen in termen van hun eigen verbeelding – de in hun brein gevormde beelden – van alle dingen in de buitenwereld.

Slotopmerking: Zoals in dit essay aannemelijk is gemaakt: De waarnemingen die men gebruikt bij beeldvorming bestaan uit een beperkt aantal indrukken die ook nog op veel manieren vervormd zouden kunnen zijn. Mede hierdoor lijkt het verstandig om gevormde voorstellingen van zaken met een korreltje zout te nemen en ze af en toe tegen het licht te houden, zeker als men voor belangrijke beslissingen staat. Immers: al onze kennis komt voort uit verbeelding.